

MONOGRÁFIA ÉS RÉGÉSZETI KUTATÁSOK

Még jóval az előtt, hogy a szabadkai történeti monográfia megírásának gondolata (egy emlékezetes pályázat alakjában) megért volna, kísérletek történtek egy olyan mozgalom megindítására, amelynek végeredményben Szabadkáról egy történeti áttekintést, egy mindent felölelő monográfiát kellett volna eredményeznie.

1963-ban vetődött fel komolyan annak a gondolata, hogy egy a Városi Múzeumhoz fűződő, időnként megjelenő tanulmánygyűjteményt vagy folyóiratot kell megindítani, amelyben kívébe tudnánk szedni mindazokat az eredményeket és dokumentumokat, amelyekből a monográfia szilárd vázát fel tudnánk építeni.

A kezdeményezés anyagi, de még inkább — legyünk őszinték — szubjektív okoknál fogva kudarcba fulladt. Talán nem is volt az éppen kudarc, csupán lassú lemondás, beletörődés, vagy még inkább, szeretnénk hinni, tetszhalál. Nyilvánvaló, hogy azok az erők, amelyekre ezt a projektumot akkor építeni kellett volna, még nem voltak érettek egy ilyen feladat megvalósítására.

Az eltelt 13 év alatt történtek dolgok, amelyek új helyzetet teremtettek. A legfontosabb: intézményesítették a monográfiával kapcsolatos munkát. Ezen túl, több-kevesebb sikerrel, erőfeszítések történtek a folyamatos kutatómunka megszervezésére és a körülbelül két évvel ezelőtt kinevezett, sorrendben második monográfiabizottság most már határozott lépéseket tesz a koncepció tisztázása terén, valamint az alkotó munka megindítása érdekében.

Az évek elég hosszú során át elkövetett mulasztásokat azonban nem lehet pótolni. Vannak kutatási területek, amelyeknél a kedvező alkalmak nem ismétlődnek meg, ahol a kutatási lehetőségek évről évre csökkennek. A régészeti anyaggyűjtés, adatgyűjtés terén alapvető hiányosságok észlelhetők, amelyeknek kiküszöbölése még nagyon sok munkát, esetenként jelentős anyagi támogatást igényel.

Az alábbiakban arról szándékozom beszélni, milyen feladatokat hivatott a régészet megoldani, feltéve ha azt akarjuk, hogy a tervezett monográfia ne régebbi, sok esetben már elavult adatokat legyen kénytelen ismételtetni.

A lista hosszú. A szemlélő nem szabadulhat attól a benyomástól, hogy a város sokáig talán még a minimálisnál is kevesebbet tett, amikor nem kevesebbről, mint saját múltjáról volt szó. Olyan problémák körül is homály terjeng, amelyek nyugodtan nevezhetők kulcsfontosságúaknak. Ez mint majd látni fogjuk, kiváltképpen a város középkori történetére érvényes.

Kezdjük egy rövid összefoglalóval.

Szabadkán a régészeti tárgyak gyűjtése, más szóval a város és környéke iratlan történetének néma maradványainak nyilvántartása csaknem egy évszázaddal ezelőtt kezdődött. Attól kezdve, hogy a legelső tárgyakat megmentették, egészen a legújabb időkig, különböző jelszavak alatt, különféle szervezeti formákban folyt ez a munka. Sokszor dőcögött, még többször akadt el, máskor érzékeny károk is érték a gyűjteményeket, de a befektetett energia nem veszett el; ma már kezd gyümölcsözni. Számottevő, igen becses régészeti dokumentációs anyag birtokában vagyunk, amely őriási időt ölel fel a paleolitikumtól, a jégkorszak végétől kezdve egészen a késői középkorig. Az egyes tárgyak vagy tárgycsoportok mintegy száz, pontosan meghatározott lelőhelyről származnak, s mindezek képessé tesznek bennün-

ket arra, hogy nagy vonalakban végig tudjuk követni az európai kultúra és társadalom fejlődését 15 000 évre visszamenően. És ez nem kis dolog.

Ezt a „nyomkövetést” azonban megnehezíti, hogy nincs minden korszak egyforma mértékben, egyforma értékű anyaggal képviselve; egyes periódusok csak szórványleletekből vagy csupán felszíni megfigyelések alapján ismeretesek. Ez pedig csak arra elég, hogy megtudjuk: ebben és ebben az időszakban is éltek erre emberek. Más szóval, olyan hiányokat észlelünk, amelyeknek feltöltése csakis térvásatásokkal lesz lehetséges.

Ezen felül nehézségeket jelent az is, hogy egyes kisebb ásatások bizonyos problémák megoldása mellett egész sor újabb, egyenlőre megoldhatatlan kérdést vetettek fel csak azért, mert nincs módunkban átfogó térvásatásokat végezni.

Meg kell itt említeni még néhány kérdést, amelyek szorosan ugyan nem tartoznak a régészet körébe, de foglalkoznunk kell velük, mivel csakis régészeti módszerekkel oldhatók meg kielégítő módon. Arra a problémakörre gondolok, amely a szabadkai várhoz mint épülethez kötődik és azon túl a vár, illetve a későbbi „szabadkai sánc” védelmi rendszeréhez kötődik (annak a sáncrendszernek a problémája ez, amellyel Szabadkát 1693-ban körülvették).

A fent ismertetett általános keretből kiindulva, vegyük most sorba azokat a kérdéseket, amelyeket lehetőleg még a monográfia megírása előtt kellene tisztázni.

Szigorú válogatással a fölmerülő kérdéseket öt terjedelmesebb fejezetbe tömörítettem össze:

- 1) A legkorábbi neolitikum problémái környékünkön (i. e. VI. évezred).
- 2) Azok a kérdések, amelyek a szarmaták megjelenéséhez fűződnek a Duna—Tisza közén, a szarmaták itteni szerepléséhez, valamint a politikai porondról való eltűnésükhöz (I.—V. század).
- 3) A népvándorlás eléggé komplikált szakaszához fűződő nyitott kérdések (V.—IX. század).
- 4) Észak-Bácska középkori településhálózatának kérdése és ezen belül Szabadka és a körülötte elhelyezkedő települések problematikája (XI.—XVI. század).
- 5) Azoknak a kérdéseknek sorozata, amelyek a szabadkai várhoz és a hozzátartozó védművekhez kapcsolódnak, valamint a XVII. századi sánccok kérdése.

I. A legkorábbi európai földművelő kultúrák nálunk az úgynevezett Körös kultúrához kapcsolódnak. A szabadkai múzeum gyűjtőterületén ma több fontos lelőhelyet ismerünk ebből az időszakból; ezek a Ludas-tó, illetőleg a Kelebiai-tó partjain összpontosulnak. Ludas és Nosza közelében kettő *részben* már fel van tárva. Joggal tételezhető azonban fel, hogy a ludas—budzsáki és egy még feltáratlan kelebiai lelőhely párhuzamosan végzett alapos kikutatása egész sor nagyon fontos, szélesebb tudományos körökben is érdeklődéssel várt kérdésre vethet fényt. Olyan kérdésekre, amelyeket eddig senkinek sem sikerült részletesebben kikutatnia, sőt kitapogatnia. Ezek a kérdések a kora neolitikus kultúrák hordozóinak gazdaságához és a természetes környezetbe való beleilleszkedés problematikájához kapcsolódnak (I. László Szekeres: *Neki aspekti istraživanja ranog neolita u Severoistočnoj Bačkoj*. A tanulmány az 1974-ben Belgrádban megjelent *Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i Srpskom Podunavlju* című gyűjteményben található). Hangsúlyoznunk kell, hogy az említett kérdések pillanatnyilag nagyon időszerűek, és az őstörténeti kutatás központjában állnak. Nagyszerű eredményképpen könyvelhetnénk el, ha itt Szabadkán oldanánk meg ezeket a problémákat és így „saját” problémáink tisztázásával a nemzetközi tudománynak is szolgálatot tennénk.

II. Környékünkön szinte érthetetlen mennyiségben fordulnak elő olyan telepnyomok, amelyek a Fekete-tenger mellékéről ide áttelepedett szarmatáktól származnak. Ezek a szarmaták, akik három hullámban érkeztek a Tisza

vidékére, a római birodalom szomszédjaiként, annak árnyékában, az I. és V. század közötti időszakban sajátos kultúrát teremtettek, amelyet azonban többnyire véletlenül előkerült leletek alapján, csak kevés tervásatáson keresztül tanulmányozhatunk. És nemcsak nálunk. Kézenfekvő tehát, hogy ennek a népnek néhány településéről kellene ásások útján megbízható adatokat begyűjteni.

III. A népvándorlás korából Közép-Bácska területéről néhány jelentős temetőt ismerünk, amelyekhez azonban hiányzik a mai igényeket is kielégítő dokumentáció. Nem számítva a bácstopolyai ásásokat, amelyek elsődleges eredményeket adtak, többi ásás az I. világháborút megelőző években folyt.

Bajmokon pár évvel ezelőtt akadtak rá egy avar kori temetőre, amelyet érdemes lenne kutatás tárgyává tenni.

IV. A török hódoltságot megelőzően környékünkön virágzó települések egész sora létezett. Majd minden 5—7 kilométer távolságban volt egy település, amelynek magját egy-egy kis falusi templom képezte. A mai Szabadka köztség területén pillanatnyilag 17 ilyen templom romjainak a helyét ismerjük! Ezek a templomcskák azért nevezetesek, mert ezek voltak felénk a legelső szilárd anyagból, téglából emelt épületek. Az említett települések már magukban véve is impozáns hálózatot képeznek, amelynek kikutatása nemcsak indokolt, hanem egyenesen követelmény. Mert bár hihetetlennek tűnik, ezeknek a romoknak a kikutatása olyannyira el van hanyagolva, hogy közülük csak egyetlenegyét ásattak meg, azt is nagyon régen, még 1913-ban, s még annak az egy ásásnak a dokumentációja sincs meg. A többi rom része nincs olyan állapotban, hogy kutatásához hozzá lehetne fogni. Még szomorúbb, hogy a maradék párra is hasonló sors vár, hacsak idejében észbe nem kapunk.

Elsősorban meg kellene az arra alkalmas romokat vizsgálni és megállapítani építésük, illetőleg pusztulásuk pontos idejét. Ezekkel a kutatásokkal párhuzamosan meg kellene ásatni az egykori templomokhoz tartozó településeket is és adatokat gyűjteni az annyszor emlegetett középkori jobbágyság életkörülményeiről és kultúrájáról.

Tisztában vagyok a probléma horderejével és az ebben a fejezetben vállalt feladat nagyságával, összetettségével. Egy különálló, részletes terv keretében kellene vele foglalkozni. A kutatások is sokáig tartanának és jelentős összegeket igényelnének, de ha egy komoly elhatározás születne, amelyet megfelelő anyagi vonatkozású intézkedések kísérnének, akkor biztosan minden nehézséget át lehetne hidalni. Még talán szomszédos múzeumokat is be lehetne egy ilyen projektumba kapcsolni.

V. Az, amit mi Szabadkáról, a XVI. századot megelőző Szabadkáról tudunk, inkább találgatások, mint kétségtelen tények halmaza. Sajnálatos és lesújtó tény, hogy városunk nagyon szűkölködik középkori írott forrásokban. Alig van néhány olyan okirat, amely rá vonatkozik. De nemcsak a források hiányoznak, nagyon kevés történet a kutatások terén is; úgyszólván semmi. A várat, amely már századok óta áll a város központjában különböző bontásoknak és átépítéseknek kitéve, csak néhány szűkös lejegyzés alapján ismerjük — hisszük, hogy ismerjük. Köréje legfeljebb legendás történetek fónódnak, amelyek a kétes igazság köntösébe vannak bujtatva.

Amit a várral kapcsolatban mondtam, még inkább vonatkozik a XVII. század végén épített sáncrendszerre, amely a jövődöbeli város magját egykor körülvette.

*

A fenti problémák kutatása nagy figyelmét, összehangolt munkát, több megértést és természetesen elegendő pénzt igényel. Csak ilyen feltételek mellett juthatunk el olyan megismerések és felfedezések birtokába, amelyekre a szabadkai monográfiának szüksége van, amelyek méltán kielégíthetik a város közönségének is gyors ütemben növekvő ilyen irányú igényeit is.